

BACKSVALAN I VÄSTMANLAND: EN ÖVERSIKT

Anders R. Arnell

Backsvalan är en symnerligen intressant fågelart, inte minst populationsdynamiskt sett, och därtill relativt lättinventerad. Arten är dessutom aktuell, eftersom den häckar i en miljö, som ofta drabbas av olika typer av ingrepp. Föreliggande uppsats gör inga anspråk på fullständighet - den är tänkt att översiktligt presentera backsvalan och dess situation i vårt landskap, samt att peka på de speciella problem, som arten har att bemästra.

Biologi och boplatssval.

Backsvalan anländer hit i början eller mitten av maj, och äggläggningen äger rum från slutet av maj till mitten av juni. Häckningen sker ofta mycket ojämnt inom kolonierna. Om en häckning misslyckas, kan omläggning ske långt in i juli Persson (1978). Enligt bl.a. Ahlén (1977) och Persson (1979) läggs en andrakull, som lyckas om sommarvärdet är gynnsamt. (Någon andrakull är dock ännu inte påvisad i Västmanland). Dessutom förekommer flyttning mellan olika lokaler. Allt detta gör att antalet bohål i en koloni ofta ökar under häckningsperioden. Samtidigt minskar andelen bebodda bohål med tiden. Detta är en faktor man måste räkna med vid inventeringsarbete. Frycklund (1980) utgår från 75 % be-läggningseffektivitet (juli), Andersson m.fl. (1979) anger ca 70 % (senare hälften av juni) och Persson (1978) har räknat 2/3 bebodda bon vid en koloni i Skåne (juni-juli). Osäkerhetsfaktorn synes dock vara ganska stor: vid en lokal i Hallstahammars kommun räknades i juni 1977 endast 40 % beläggning.

Den faktor som främst styr förekomsten av backsvalor är tillgången på lämplig biotop: naturliga eller konstgjorda brinkar med fin sand och ej för mycket grus. Sand och framförallt fimo underlättar för svalornas att gräva gångar som inte rasar ihop. Följaktligen ligger huvuddelen av alla backsvalans boplatser i grustag. 93 % av bona i C-län 1960 låg i grustag (Frycklund 1980), och Ahlén (1977) anger liknande proportioner för hela södra Sverige.

Dock saknas backsvalor i många till synes lämpliga grustag. Orsakerna till detta kan bl.a. vara intensiva störningar (se även under rubriken "Problem") eller olämplig materialbeskaffenhet (backsvalan är kräsen och väljer med största omsorg ut endast vissa lämpliga sandlager för utgrävning). Vidare häckar arten för sitt näringsfång som regel i närheten av vattendrag, varför grustäkter långt från vatten nästan alltid saknar backsvalor.

Boplatser förutom grustag som backsvalan kan välja är främst brinkar i åar och älvar, men mindre kolonier har påträffats i slagghögar, husgrunder, brinkar

Den första rördrommen som anlände till Västmanland hördes den 10 april i Asköviken, vilket är ett ganska normalt ankomstdatum. Om man ser tillbaka i tiden brukar de första rördrommarna höras i de två första veckorna i april, men 1973 och 1974 hördes den första redan den 24 mars respektive 29 mars.

I tabellen figur 3. anges rapporterade tutande hanner från 1969 (VF 30:97)

och 1979 års inventering.

Sammanlagt rapporterades 31 rördrommar från 25 lokaler i 79 års inventering, mot 28 från 18 lokaler i 69 års inventering. Av årets rördrommar var 24 stationära. Dessa fördelade sig med 22 i Mälaren (fig.3) och 2 i sjön Värningen. Detta betyder att det skett en ökning av rördrom i Västmanland de tio senaste åren. Det beror på spridningen till nya lokaler, eftersom det skett en minskning på en del gamla lokaler i Mälaren.

Denna minskning kan bero på den hårda vintern 78-79. Asköviken som bara hade 3 tutande hanner 1979 - en bottemotering - hade 1978 ett rekordår då 8 hanner räknades in i början på juni.

Vidare kan man se att det skett en ökning i Ängsöarkipelagen med Kungsårafjärden. Kanske ökningen här har sin förklaring i västeråsornitologernas ökade aktivitet på Ängsö.

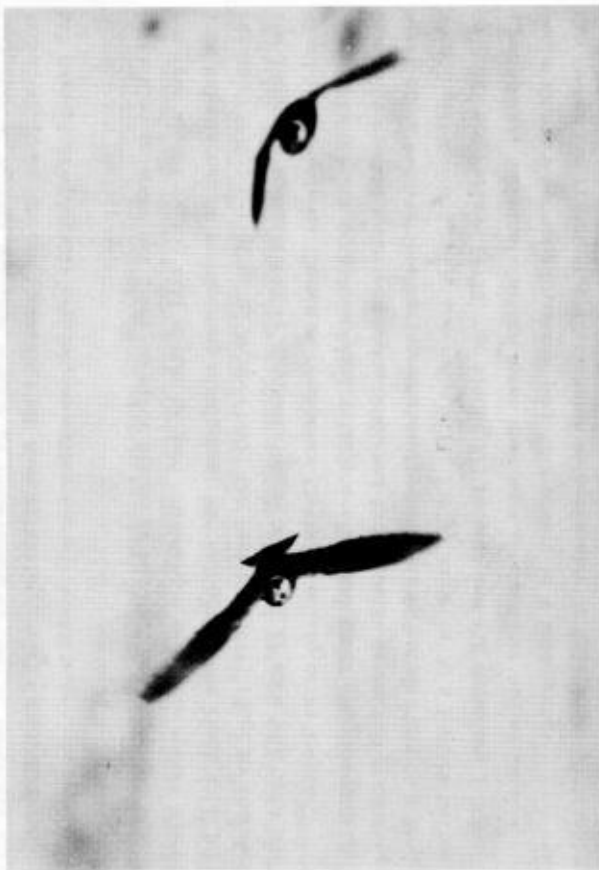
Slutligen vill jag tacka alla de rapportörer som hjälpt till vid 1979 års riks-inventering av rördrom. Dessutom de personer som bidragit med äldre uppgifter genom att titta i sina gamla anteckningsböcker.

REFERENSER

- Broberg, L. 1971. Rördrommen *Botaurus stellaris* i Sverige 1969.
Vår Fågelvärld 30:91-98.
- SOF 1978. F Sveriges Fåglar.
- SOF 1979. Riksinventering 1979: brun kärrhök, rördrom och sångsvan.
Vår Fågelvärld 38:57-59
- Lrk Västmanland. Arkiv över rördromsobservationer i Västmanland.
- Wallén, B. 1955. Västeråstraktens växt- och djurliv
- VOK 1965 - 1976: Förteckning över fåglar observerade vid Asköviken 1964-1975.
7 stenciler.
- VOK 1976 - 1979: Informationsblad. Stenciler 4 nr/år.

Per Magnusson, Vitmåregatan 2, 72226 Västerås

vid brofästet och många andra udda lokaler. Från Västmanland har t.ex. rapporterats om häckning i stenöse på ön Grägger i Mjälaren (Bernström, brev), torvvall på Torvmossen i Surahammars kommun (Larsson 1976) och åbrink i Hällers kommun (T. Carlsson, muntl.) Kulmen i backsvalans sträck infaller tidigare än exempelvis för ladusvalan. Efter 15/9 ser man inte den i våra trakter. Liksom andra svalor övernattar anten under sträcket i stora flockar i vassarna. Rasteiffironna från Askövik 1976 - upp till 10 000 ex. mellan den 13 -22 augusti - är nämnvärda exempel.

Figur 1. Backsvalor. Foto: Lars Löfgren

Backsvalans övervintring äger mestadels rum vid stäpper söder om Sahara, men även vid de stora afrikanska sjöarna (Persson 1979).

Situationen i Västmanland.

Ingen regelrätt inventering har genomförts - bl.a. har någon kartläggning av grustag ej skett. Enbart upprop synes ej vara någon tillförlitlig inventeringsmetod. Uppgifterna i materialet grundar sig sålunda främst på den lokala rapportkommitténs arkiv.

Äldre uppgifter från vårt landkap är mycket sparsamma. Den äldsta häckningsuppgiften är från tre lokaler i Nora kommun 1922. Först från så sent som 1976 finns data i nämnvärd utsträckning.

P.g.a. materialets brister (osäkerhet om beläggningsfrekvens) har jag för de enskilda kolonierna inte räknat om par-siffror till bo-siffror eller tvärtom. Beteckning "par" infinner sig ibland, och detta härrör då givetvis från rapporteringen av ett visst antal par istället för bohål. Vid läsningen bör man då då komma ihåg, att en angivelse av antalet par betyder att antalet bohål troligtvis är 10 - 40 % högre.

I totalsiffrorna och genomsnittet för hela Västmanland är dock alla angivelser av antal par omräknade till bohåls-siffror för enhetlighetens skull. Jag har då för att få fram ungefärligt antal bohål dristat mig till att lägga till 25 % av "par"-siffran.

Åren 1976 till 1979.

Bevakningen av artens status i landskapet har varit ytterst ojämn. Därför kan inga säkra slutsatser dras om populationsförändringar m.m. 1976 intrapporterades cirka 800 bohål fördelade på 17 kolonier. Inför 1977 gjordes av Fågelskyddskommittén ett upprop, varvid antalet rapporterade snabbt steg till ca 1600 bohål på 23 kolonier. 1978 skickade jag ut ett extra upprop för U-län, som dock gav dålig respons. Endast ca 365 bohål rapporterades från 12 kolonier. 1979 hade antalet åter stigit till ca 900 bon på 16 kolonier.

Även om intrapporteringen är bristfällig, kan man anta att beståndet kan växa kraftigt år från år inom ett bestämt område. Detta beror främst på att backsvalan är en rörlig fågel, som kan uppsöka nya häckplatser ganska långt från en gammal som förstörts. Således sker säkerligen både utflyttning och nyetablering av kolonier även i Västmanland. Väderbetingelser, övervintringsproblem, varierende dödlighet under sträcket och andra naturliga faktorer påverkar självklart också stammen och dess reproduktion.

Sammanlagt 42 olika kolonier finns rapporterade till Lrk för åren 1976-79, se figur 2.

Kolonistorlekar.

Storleken på backsvalokolonier varierar betydligt, men håller sig oftast inom vissa gränser. De mycket små kolonierna (1-10 bon) utgör en relativt liten andel av det totala antalet kolonier - men de förbises också lättare. De flesta ligger med jämn fördelning mellan 10 och 100 bon. Endast sju lokaler med över 100 bon finns i det västmanländska materialet 1976-79. Bland dessa hade hela fyra lokaler någon gång över 200 bon: Grällstaåsen (Sala), Bernshammars (Köping), Rya (Lindesberg) och Hökåsen (Västerås) i nu nämnd storleksordning.

Medelstorleken på kolonierna i Västmanland var: 1976 = 47 bon, 1977 = 70 bon, 1978 = 30 bon och 1979 = 56 bon. Detta kan jämföras med medeltal såsom 36 bon på Öland 1974 (Waldenström 1974) och 99 bon i C-län 1975 (Frycklund 1980).

Kommunvis kommentarer.

Här märks den ojämna rapporteringen, dels mellan kommunerna, dels mellan åren.

Källa där ej annat anges är Lrks arkiv.

Ljusnarsberg. Någon häckning av backsvala har aldrig rapporterats.

Hällefors. 150 par vid tre kolonier 1977, bl.a. 100 par vid Sångbadet.

Nora. En koloni vid St Mon (70 bohål) finns rapporterad 1976 och 1979.

Lindeberg. Relativt många kolonier rapporterade, särskilt 1979, då här fanns 9 kolonier med ca 635 bohål, vilket utgör ca 70 % av hela landskapets rapporterade bestånd detta år ! Tre av kolonierna fanns i tidigare rapporter, nämligen vid Abyhammar i Fellingsbro (50 bohål), vid Ölsjön, Ransberg (60 bohål) och vid Rya, en av Västmanlands största med ca 250 bohål. Från 1979 märks också lokaler vid Österängsjön, Yxe (70 bohål), Strässagruvan (70 bohål), St. Värhult (60 bohål) och Kilien, Vasselhyttan (40 bohål).

1976 rapporterades ca 250 bon, 1977 endast 15-20 och 1978 ca 130. Från dessa år kan nämnas en koloni vid Djupdalen, Morskoga, med 50 par 1976 och 80 bohål 1978. Arboga. Inga rapporter 1976-79. En stor koloni vid Tofta förevann genom "uppsnygning" på 1960-talet (Lars Löfgren muntl.)

Köping. Rapporter endast från 1977: tre kolonier med sammanlagt ca 350 par plus en lokal med 25 obebodda bon. Den näst största kända kolonin i landskapet under perioden ligger vid Bernshamar (250 par).

Hallstahammar. 1977 sammanlagt 100 bohål på två lokaler. Den största kolonin, 65 bon vid Mölntorp, förstörd genom nyetablerad grustäkt före häckningstid 1978 (Atnell 1980). 1979 återstod endast 16 kända bohål i kommunen.

Surahammar. Inventering företogs 1975-76. 1976 fanns ca 220 bohål vid 5 kolonier. Vid Alliden, Rammäs, fanns på 50-60-talen en stor koloni (ca 150 par), som nu blivit förstörd genom utjämnning (Larsson 1976). 1977: 3 kolonier med sammanlagt ca 170 bon, därefter inga rapporter. De två största häckplatserna 1976-77 låg vid Seglingsberg (76-88 bohål) och Virsbo (75-76 bohål).

Skinnskatteberg. Någon häckning har aldrig rapporterats.

Fagersta. Backsvalan anges i "Fagersta Natur" 1970:2a som tämligen sällsynt häckfågel (Per Allind). 1978 inrapporterades 25 par från 4 kolonier.

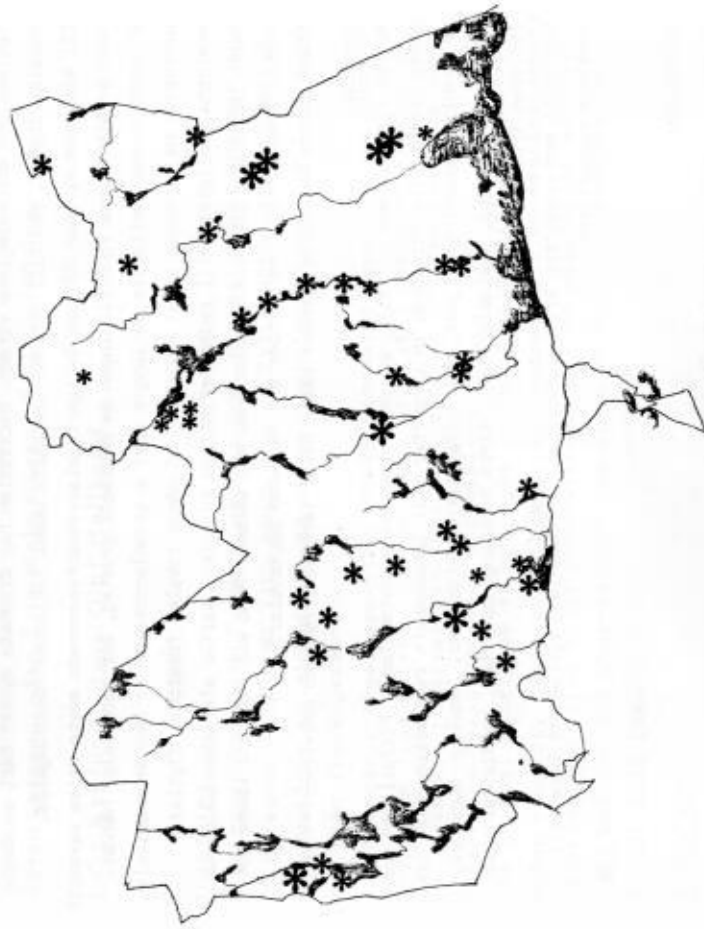
Norberg. En häckplats med 4-6 par 1979.

Sala. Variationer enligt följande: 1976 - 270 observerade bohål, 1977 - 340 par, 1978 - 130 par, 1979 - 170 bohål. (Betr. "par"/"bohål" se ovan).

Sammanlagt sex olika kolonier, varav fyra finns med under mer än ett år. Ett par stora noteringar finns, nämligen vid Grällstaåsen (255 par 1977, vilket är största noteringen från Västmanland, 1979 dock endast 60 bohål) och vid Lånstaåsen, Solin-ge (120 par 1978).

Vid Salbohed finns den enda koloni (omkring 25 bon) i hela materialet, som är rapporterad från alla fyra åren. Två nämnvärda lokaler år 1979 var Norr Heden, Möklinta (50 bohål) och Mälby grustag (40 bon).

Västerås. Vid Hökåsen fanns ca 220 bohål på tre lokaler 1977. 1978 fanns bara 12-15 par kvar, övriga häckplatser hade förstörts genom igenfyllnad (Ö. Dössländ, brev). Anmärkningsvärt är 108 bohål vid Malma-gropen 1977.

Figur 2. Rapporterade backsvalelokaler åren 1976-79. Figureerna anger lokalernas högsta antal bohål under perioden.

* = 1-10 bohål, ** = 11-100 bohål, *** = över 100 bohål.

Problem.

Backsvalan har ett brottas med stora problem och risker under sin häckning. Framförallt drabbas många kolonier förödande av två former av ingrepp:

a) Ras vid grusbrytning i närheten av kolonin under häckningstid. Svalorna kan visserligen häcka om sent, men en häckningsbiotop kan helt raseras vid oförsiktiga ingrepp. Ateretablerad brytning har dessutom allför ofta direkt förstört stora kolonier utom häcktid, vilket tvingar svalorna att flytta inför nästa säsong.

Täkt bör absolut inte få pågå i ett grustagavsnitt där häckning inletts. Ett rimligt krav är också att undvika täkt även utom häcktid, där större antal bohål finns.

b) Det allvarligaste problemet är dock den obehjådade igenfyllningen av nedlagda grustag för "uppsnygning", som pågår. Bl.a. har Naturvårdsverket upplagda rikt-

FÅGELRAPPORT FÖR VÄSTMANLAND 1979

Sören Larsson. Jan-Erik Malmstigen. K-G Källebrink.

Lars Asklund. Hans-Olof Heilkvist

Inledning.

Fågelrapporteringen fungerar ganska bra. Rapporter har insänts av 35 personer vilket är lika många som de två senaste åren. Antalet observatörer är dock flera då många rapporter innehåller iakttagelser från flera personer.

Som framgår i fågelrapporten saknas sannolikt uppgifter av flera vanligare fågelarter. Iroligen stannar alltså många observationer av dessa hos observatören. Detta är synd då informationen om vår fågelfauna härigenom blir bristfällig.

Ett flertal arter som är upptagna i rapporteringslistan saknas i denna rapport. Dessa arter kommer att redovisas i en flerårsammansättning. De arter eller observationer som är märkta med asterisk (*) betyder att observatören lämnat en utförlig beskrivning av fyndet till Lrk.

Årets väder.

Januari: Vindar från norr och öster dominerade vådret årets första månad. Vid årets början var vådret mycket kallt och med svåra snö-drev i sydsverige. Några lågtryck i slutet av månaden gav mycket snö. Sista veckan var mycket kall i hela landet.

Februari: Kyla och en halv meter snö i de västmanländska markerna inledde månaden. Från den 7:e och några dagar framåt härskade syd-västvindar och mildt väder. I mitten av månaden tilltog åter den nordostliga vinden och det blev mycket kallt. Månaden avslutades med mycket kallt väder.

Mars: Månadsvädet blev ostadigt och solfattigt. Endast två mildpe-rioder förekom: den ens från månadens början och en och en halv vecka framåt och den andra under sista dagarna i månaden. Däremellan rådde nordostliga vindar och extremt låga temperaturer kunde av-läsas.

April: Första veckan var relativt mild i mellersta och norra delarna av landet. Den 10:e fördes sydostvindar in över landet och månadens

linjer, som innebär att ett täktsår skall jämnas ut till en långsluttande slänt, varigenom växtligheten får rotfäste. Detta har dock enbart ett estetiskt värde, och innebär att man spolierar den öppna sand-grus-brinkens ofta stora ornito-logiska och entomologiska värden. Backsvalan har drabbats mycket hårt av denna onödiga åtgärd, som till och med vidtagits under fåglarnas häckningstid.

Ett krav som vi inom VOF och övriga fågelskyddsintresserade måste driva särskilt hårt är att stoppa igenfyllningen av nedlagda grustag, där backsvalor häckar.

En tendens som iakttagits på längre sikt i grannlandskapen är ökande medelkolo-nistorlek på minskade antal kolonier. Då många lokaler förstörs, flyttar svalorna troligtvis till redan befintliga kolonier, varför storleken på dessa ökar. Detta gör givetvis stammen ännu mer sårbar. Ännu ett skäl att kämpa mot igenfyllnad och läkt av partier med häckande backsvalor:

Bland artens naturliga fiender märks bl.a. lärkfalk, räv och grävling.

Slutord.

Mycket finns säkert att tillägga om backsvalan i Västmanland. Författaren upp-manar därför alla att sända in rapporter till landskapets rapportkommitté (Lrk) om ovanliga häckningsmiljöer, speciella störningsfaktorer, lämpliga åtgärder, förstörda kolonier, nyetableringar, äldre häckningsuppgifter, kompletteringar för åren 1976-79 m.m.

För hjälp med uppgifter kring backsvalan i Västmanland riktas ett tack till samtliga rapportörer.

REFERENSER

- Ahlén, I. 1977. Faunavård. Stockholm.
- Almström, P. & Hahn, S. 1977. Ovanlig häckningsmiljö för backsvalor: en sågspåns-hög. Fåglar i Stockholmstrakten 6:31.
- Andersson, B.-Å., Karlsson, G & Lundgren, S. 1979. Förekomst av häckande backsvalor i södra Älvsborg 1979. Gavia 5:61-68.
- Arnell, A.R. 1980. Förteckning över fåglar observerade i Hallstahammars kommun med örnejd 1978. Stencil.
- Frycklund, I. 1980. Boinventering av backsvala i Uppsala län. Fåglar i Uppland 7:15-27.
- Larsson, S. 1976. Backsvalans förekomst i Surahammars kommun. Naturklubben Ramnäs Årsskrift 1976: 49-51.
- Persson, C. 1978. Backsvalans dispersion i sydvästra Skåne. Anser, Suppl. 3:199-212.
- Persson, C. 1979. En svala gör ingen sommar. Fältbiologen 3/1979:12-14.
- Tholin, C. 1977. Backsvala häckade i kalkstensbrant, Calidris 6:119.
- Waldenström, A. 1974. Backsvalan på Öland 1974. Calidris 3:43-47.